

Paardenwelzijn tijdens het huifbedrijven

Auteurs: Vera van Ginkel
Berber Meijers

891231001
870517003

Paardenwelzijn tijdens het huifbedrijven

Een onderzoek naar de stressgedragingen van het paard tijdens het huifbedrijven en of deze worden beïnvloed door de duur van de sessie, de auditieve gedragingen van de cliënt en/of de punten uit de audit en vragenlijst.

In het kader voor de opleiding Diermanagement richting “Dieren in de Zorg” in opdracht van Stichting Bevordering Huifbedrijven

Leeuwarden, juli 2013

Auteurs:
Vera van Ginkel
Berber Meijers

Studentnummers:
891231001
870517003

Begeleiders:
Ilse Hendriksen
Marcella Dobbelaar

Afbeelding 1 (zie voorpagina); De Leederwon asbl, 2011

Voorwoord

Deze scriptie beschrijft een onderzoek naar de stressgedragingen van paarden die in het huifbed lopen en waar de eventuele verbeterpunten liggen.

Er is weinig literatuur te vinden over huifbedrijden. Wel is er een onderzoek gedaan naar de effecten van huifbedrijden op de mens. Er is geen literatuur over het welzijn van de paarden die in het huifbed lopen, echter dit is wel belangrijk!

Vandaar de vraag: hoe is het met het welzijn van paarden gesteld die in het huifbed lopen?

De foto's die in dit verslag zijn gebruikt, zijn afkomstig van 'De Leederwon asbl', te Luxemburg. Deelnemer bestuur Stichting bevordering huifbedrijden.

Het verslag is bedoeld voor iedereen die geïnteresseerd is in dit onderwerp, maar is voornamelijk bedoeld voor alle stichtingen die huifbedrijden aanbieden in Nederland en meer speciaal voor de stichtingen die hebben meegeholpen om dit onderzoek tot een goed einde te brengen.

Via deze weg willen wij graag een aantal mensen en stichtingen bedanken voor hun steun, feedback, inspiratie en hulp voor de totstandkoming van deze tekst.

Met dank aan:

Marcella Dobbelaar, begeleider onderzoek, Hogeschool Van Hall Larenstein

Ilse Hendriksen, begeleider onderzoek, Hogeschool Van Hall Larenstein

Stichting Bevordering Huifbedrijden, opdrachtgever onderzoek, Albert Mund & Karel van Wieringen

Peter Aendekerk, De Leederwon ASBL

Stichting Huifbedrijden Goerree Overflakkee

Stichting Dupla

Stichting IPSE

Stichting Manege Zandewierde

Stichting Paardrijden Gehandicapten Meppel

Stichting Sa bin 'k

Henry Kuipers, begeleider statistische analyses

Hogeschool van Hall Larenstein

Wij wensen u veel leesplezier met dit afstudeeronderzoek.

Vera van Ginkel

Berber Meijers

Leeuwarden, Juli 2013

Samenvatting

Huifbedrijven heeft te maken met verschillende factoren. Hierbij kan gekeken worden naar een goede therapeutische werking voor de cliënt, maar ook het welzijn van het paard speelt hierin een belangrijke rol. In deze scriptie is daarom ook onderzoek gedaan naar de stressgedragingen van het paard tijdens huifbedrijven. Er zijn verschillende invloeden die een rol kunnen spelen bij het welzijn van het paard, zoals de menner, de cliënt en de omgeving waar het paard zich dagelijks in bevindt.

Met dit onderzoek hebben we expliciet gekeken naar de invloed van de auditieve gedragingen van de cliënt op het paard, het gedrag van het paard tijdens de observaties en de omgeving waar het paard zich dagelijks in bevindt. De auditieve gedragingen van de cliënt zijn meegenomen tijdens de observatie van de sessies. De omgeving waar het paard zich in bevindt is onderzocht doormiddel van een welzijnsaudit, hierin staan huisvesting, gezondheid, gedrag, klimaat, opleiding paard en menner, arbeid, registratie en voeding centraal. "Registratie" is als enige significant aan stress van het paard.

In de resultaten zijn er nog een aantal variabelen meegenomen die van invloed kunnen zijn op het welzijn van het paard. Hierin werden bijvoorbeeld de leeftijd van de paarden, het aantal keer van hand veranderen, gebruik van trailer en kenmerken van het huifbed meegenomen. Echter waren niet al deze variabelen significant aan de totale stress van het paard. Ook zijn in het gedeelte "Resultaten" een overzicht te zien van het aantal stressgedragingen van beide paarden apart en van het koppel in totaal. Uiteindelijk gaat het over het koppel, omdat de paarden sterk afhankelijk zijn van elkaar.

Summary

There are different factors which have an influence on welfare of the horse with "Huifbedrijven". They can look at the therapeutic influence on the client, but also the welfare of the horse is important.

In the research we have taken a look of the factors that we can take of; the reaction of the horses when the client express auditory behaviour, the behaviour of the horses during the observations and the environment of the horses during the days. This environment of the horse is explore by an audit with factors which have an influence on the welfare of the horse. The different factors are here; healthy, behaviour, climate, education horse and marshal, work, registration and nurture. "Registration" is the only one of this audit that is significant for the total of stress by the horse.

In the results there is an overview shown with variables that can had an influence on the welfare, some variables are the average age of the couple, the total of changing hand by horse, using trailer and some details of the "huifbed". Not all these variables are significant for the total stress of the horse. Also shows the chapter results an overview of the total stress behaviour of the individuals or as a couple. At the end of the results we just take a look to the total stress of the couple, because the individuals are depending on each other.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1. Probleembeschrijving	10
2. Doelstelling & Onderzoeksvragen	12
2.1 Doelstelling	12
2.2 Onderzoeksvragen.....	12
3. Materiaal en Methoden	13
3.1. Onderzoeksontworp	13
3.2. Locaties & dieren	13
3.3. Huifbed	14
3.4 Methoden	14
3.5 Dataverzameling	15
3.6 Statistische analyse	16
4. Resultaten	17
4.1. Uitkomsten van de observaties	17
4.2. Lineair Mixed Models	19
4.2.1 Gemiddelde leeftijd van het koppel.....	20
4.2.2. Handveranderen tijdens de sessie	20
4.2.3. Trailer	20
4.2.4. Wisseling menner	21
4.2.5. Registratie welzijnsaudit	21
4.3. Uitkomsten welzijnsaudit en vragenlijst.....	21
4.3.1. Categorieën die goed gescoord hebben op de welzijnsaudit	21
4.3.2. Huisvesting	22
4.3.3. Voeding	22
4.3.4. Opleiding	22
5. Discussie	23
5.1. Methode	23
5.2. Gedrag	23
5.3. Paarden	24
5.4. Resultaten.....	25

5.5. Huifbedrijven	25
6. Conclusie	26
7. Aanbevelingen	27
7.1. Aanbevelingen sector huifbedrijven	27
Literatuurlijst	28
Bijlage I Stress bij paarden	30
Bijlage II Opgestelde brief voor de locaties + Aanbeveling van SBH.....	32
Bijlage III: Uitkomsten Welzijnsmonitor Paard	34
Bijlage IV: Uitkomsten van de vragenlijst op de locaties.....	37

Inleiding

Steeds vaker worden dieren ingezet in de zorgsector, omdat zij een toegevoegde waarde zouden kunnen hebben. De belangstelling voor de rol die dieren kunnen spelen in de zorg is daarom de laatste jaren sterk toegenomen en het aantal dieren dat wordt ingezet in de zorg stijgt nog steeds. Dieren kunnen zowel voor activiteiten als voor therapie worden ingezet, ook wel Animal Assisted Interventions (AAI) genoemd. Bij AAI wordt er onderscheid gemaakt tussen Animal Assisted Therapy (AAT) en Animal Assisted Activities (AAA)¹.

Op het eerste gezicht is het verschil tussen AAA en AAT misschien niet zo duidelijk. Uitgaande van de definities van Pet Partners, is er alleen sprake van AAT als alle kenmerken aanwezig zijn die in tabel 1 staan. Voor AAA geldt dat deze één of meer eigenschappen kan bezitten die in tabel 1 staan. AAT is een formeler proces dan AAA.

Tabel 1 In deze tabel zijn de kenmerken te zien die AAA en AAT omvatten. AAT moet alle kenmerken bevatten voordat het AAT kan worden genoemd en AAA moet 1 van de 5 kenmerken bevatten voordat het AAA kan worden genoemd ².

AAA	AAT
Ontmoetingsactiviteiten waarbij dieren op bezoek gaan bij mensen	Belangrijk deel van de behandeling voor mensen die fysiek, sociaal, emotioneel of cognitief beperkt zijn
Geen specifieke doelen opgesteld	Voor elke sessie zijn er doelen opgesteld
Dezelfde activiteit kan worden gebruikt bij veel mensen	Individuele behandeling voor elke cliënt
Gedetailleerde notities is niet nodig	De vorderingen van de cliënt worden elke sessie genoteerd.
AAA bezoeken zijn vaak spontaan	AAT wordt van te voren gepland en vindt geregeld plaats

In Nederland is al sinds 1967 bekend dat paardrijden door gehandicapten kan worden beoefend. Dit wordt ook wel “therapeutisch” paardrijden genoemd. Hierbij rijden mensen met een handicap met een therapeutisch doel, zoals het verminderen of opheffen van de handicap³. Therapie met paarden wordt ook wel hippotherapie, equithérapie of Equine Assisted Therapy (EAT) genoemd.

Paardrijden als therapie moet worden toegepast door een gediplomeerd therapeut met specialisatie in het gebruik van het paard. Een therapie met behulp van het paard moet helder omschreven zijn en het behandelprogramma van de cliënt ondersteunen⁴. Veel ongekwalificeerde hulpverleners zeggen therapie met paarden aan te bieden, terwijl hun aanbod niet overeenkomt met waar therapie met paarden werkelijk voor staat. De term Equithérapeute is niet een beschermde titel en daardoor noemen veel mensen zichzelf Equithérapeute, terwijl zij dit in werkelijkheid niet zijn. Meestal bieden zij, in plaats van therapie, activiteiten met paarden aan, die niet zijn opgenomen in een professioneel behandelplan. Activiteiten met paarden kunnen wel therapieondersteunend zijn of therapeutische effecten hebben, maar kunnen niet als therapie aangemerkt worden⁵. Paardrijden met gehandicapten kan daarom het beste worden ingedeeld bij AAA, omdat er vaak niet wordt voldaan aan de vijf eisen van AAT die Pet Partners stelt (zie tabel 1).

¹ Fine, A.H. (2010). Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical Foundations and Guidelines for Practice. Pomona, California, USA, Elsevier

² Pet Partners (2012). Understanding the differences between AAA en AAT. Gevonden op 1 maart, 2013, op <http://www.petpartners.org/page.aspx?pid=321>

³ FPG (2013). Missie en doelstellingen, therapeutisch rijden. Gevonden op 1 maart, 2013, op <http://www.verenigingfpg.nl/fpgmissiedoelstelling.php>

⁴ Dieren in zorg en welzijn (2011). Boerderijdieren “paarden”. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.diereninzorgenwelzijn.nl/Boerderijdieren/Paarden.aspx>

⁵ Huizen van, L., Lambers-Jukema, N. (2009). Kansen voor opschaling van de inzet van paarden in de Friese hulpverlening. Een haalbaarheidsonderzoek, Projecten LTO Noord

Parallel aan deze voorgaande ontwikkelingen is het huifbedrijden ontstaan. Het huifbed is bedacht en ontwikkeld door Johan Roelofsen. Als voormalig melkboer had hij vroeger een pony achter zijn huis staan. Kinderen uit de buurt kwamen regelmatig langs om op het dier te rijden, onder wie ook een ernstig gehandicapte jongen. Omdat hij niet rechtop kon zitten, ontwierp Johan Roelofsen speciaal voor hem het huifbed. Het huifbedrijden werd een groot succes. Steeds vaker kwamen ouders met hun gehandicapte kind zich melden voor een ritje. Tenslotte besloot Johan Roelofsen zijn melkbedrijf aan de kant te doen om zo de “Manege zonder Drempels” te kunnen oprichten⁶. Dit was de eerste manege in Nederland die gebruik maakte van het huifbed.

Huifbedrijden is een speciale manier van paardrijden die bedoeld en geschikt is voor meervoudig complex gehandicapten (MCG). Dit zijn mensen die niet “gewoon” op een paard kunnen zitten. Huifbedrijden kan het beste worden gezien als een AAA, omdat huifbedrijden niet aan de vijf eisen van AAT voldoet die Pet Partners stelt, maar wel aan een aantal van AAA (zie tabel 1). In Nederland zijn er momenteel vijftientig maneges actief bezig met huifbedrijden volgens Stichting Bevordering Huifbedrijden (SBH)⁷. Daarvan rijden negen maneges met een SBH-gediplomeerde huifbedrijder⁸.

Het huifbed bestaat uit een stalen frame op drie wielen. In dit frame lopen twee getrainde pony's met gelijke schofthoogte en gelijke stap. Boven de paardenruggen is een doek gespannen. De cliënt ligt op dit doek dat de paardenruggen net raakt. Het frame, waaraan het doek bevestigd is, moet horizontaal boven de pony's zijn⁹. Door de loopbeweging van de pony's en hun warmte, wordt het lichaam van de cliënt op natuurlijke wijze gemasseerd. Het therapeutische doel van het huifbedrijden is het verminderen van klachten en beperkingen door gebruik te maken van de driedimensionale beweging van de twee paarden. Boven de cliënt bevindt zich een huif, van zeildoek gemaakt, ter bescherming van de cliënt tegen zonlicht, regen en andere weertypen. Achter de paarden bevindt zich de bok voor de huifbedrijder¹⁰.

Hedwig Vlassak heeft een onderzoek gedaan naar de effecten van huifbedrijden bij mensen met een meervoudige handicap die minimaal een halfjaar paardrijden. Hieruit is gebleken dat bij alle proefpersonen ontspanning optreedt en bij meer dan de helft een verbeterde darmfunctie en ontlasting. Daarbij reageert meer dan de helft positief op de typische manegegeluiden en geuren en de aandacht van de huifbedrijders¹¹.

De snelle groei van huifbedrijden en het gebrek aan kennis binnen de reguliere maneges, dragen niet bij tot een professionele uitvoering van het huifbedrijden. De Stichting Bevordering Huifbedrijden maakt zich dan ook sterk voor de opzet van een professionele- en een gemotiveerde organisatie, die de wildgroei en grote prijsverschillen tegengaat en de kwaliteit waarborgt. “Steeds vaker vormen de commerciële belangen de boventoon en wordt het verantwoord huifbedrijden bijzaak. Het belangrijkste aandachtspunt is dan ook het “verantwoord en met zorg” huifbedrijden met de cliënt” vindt SBH¹².

⁶ Stichting Bevordering Huifbedrijden² (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijden. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijden.com/?p=628>

⁷ Stichting Bevordering Huifbedrijden³ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijden. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijden.com/>

⁸ Stichting Huifbedrijden Hoeksche Waard (2013). Huifbed elders. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijden.hoekschewaard.nl/huifbed-elders.htm>

⁹ Stichting Bevordering Huifbedrijden¹ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijden. Gevonden op 14 februari, 2013, op http://www.huifbedrijden.com/?page_id=85

¹⁰ Stichting Bevordering Huifbedrijden¹ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijden. Gevonden op 14 februari, 2013, op http://www.huifbedrijden.com/?page_id=85

¹¹ Hoogstra, K. (2005). Huifbedrijden: plezier en therapie. *Markant* 2005, pag. 8-11

¹² Stichting Bevordering Huifbedrijden⁴ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijden. Gevonden op 14 februari, 2013, op http://www.huifbedrijden.com/?page_id=79

Niet alleen het welzijn van de cliënten is belangrijk, maar ook het welzijn van de paarden. Goede zorg voor de cliënt kan alleen als er ook goede zorg voor de paarden is. “Aanbieders van therapie met paarden hebben de verantwoordelijkheid om met therapiepaarden te werken die in een goede psychohygiëne (dat wil zeggen, paarden die stabiel gedrag vertonen) verkeren. Paarden moeten volgens strenge voorwaarden worden opgeleid en verantwoord bij de therapie worden ingezet. Ook huisvesting, die dicht bij de natuur van het paard aansluit, met weidegang en kuddegedrag is van belang voor het welzijn en de kwaliteit van de therapiepaarden¹³.” Uit dit stuk komt naar voren dat het welzijn van de paarden erg belangrijk is voor het gebruiken van therapiepaarden, dus zo ook voor paarden die in het huifbed lopen. Anders kunnen de paarden niet verantwoord worden ingezet.

Ook Jarko Dun pleit vanuit welzijnsoogpunt voor het gebruik van paarden die fysiek gezond zijn. De welzijnsrisico's die hij hiervoor benoemt zijn vooral de (overmatige) voedingsconditie en de bespiering (ongelijke ontwikkeling). Dun vindt het belangrijk dat er naar het paard gekeken wordt als individu, om na te gaan of het dier het werk op kan brengen. Verder omschrijft hij dat in therapeutische sessies waarbij gereden wordt, dit door de lichamelijke beperking van de cliënt of de aard van de sessie ten koste kan gaan van correct spiergebruik van het paard. Indien hier geen maatregelen voor genomen worden, zal het paard rugproblemen ontwikkelen en gaat dit ten koste van het welzijn¹⁴.

¹³ Huizen van, L., Lambers-Jukema, N. (2009). Kansen voor opschaling van de inzet van paarden in de Friese hulpverlening. Een haalbaarheidsonderzoek, Projecten LTO Noord

¹⁴ Nelstein, P. (2009), Het paard als leermeester, Deventer: Ankh-Hermes bv

1. Probleembeschrijving

Zo te lezen in de inleiding worden er toch wat vraagtekens bij het welzijn van paarden gesteld die gebruikt worden in de zorg. Ook zijn er dierorganisaties zoals Animal Freedom die het gebruik van paarden in de zorg onaanvaardbaar vinden¹⁵. De paarden zouden zeer gestrest zijn en geen goed welzijn hebben. Maar is dit ook zo?

Tijdens het huifbedrijven wordt er gewerkt met cliënten die onvoorspelbaar zijn. Paarden kunnen zeer verschillend reageren op onverwachte bewegingen en geluiden. Een paard dat niet specifiek hiervoor getraind is, zou daar zeker van kunnen schrikken en een blijvende associatie kunnen overhouden aan cliënten of een bepaald geluid¹⁶. Als paarden een geluid horen dat ze niet kunnen zien en lokaliseren kan het paard nerveus worden en erg “jumpy” zijn. De oorspronkelijke reactie van het paard als prooidier is vluchten voor het geluid wat ze niet kunnen zien en lokaliseren¹⁷. Zo is het belangrijk te onderzoeken wat de reactie is van het paard op de auditieve geluiden van de cliënt tijdens het huifbedrijven.

Cliënten die voor de eerste paar keer op het huifbed liggen, kunnen zenuwachtig zijn en zouden niet stil kunnen blijven liggen. Er is dan een hele rompslomp om het paard en huifbed heen om de cliënt erop te kunnen houden en veilig te stellen. Paarden hebben de ogen aan de zijkant van het hoofd zitten en zien daarom goed naast zich, maar hebben een blinde vlek achter zich¹⁸. Ze hebben dus niet in de gaten wat er allemaal achter zich afspeelt. Paarden zijn één van de weinige, van nature vluchtdieren die worden gebruikt als therapiedier. Paarden bezitten een vluchtinstinct. Bij stress zou het dier kunnen vluchten en zichzelf (en de cliënt) schade kunnen aanbrengen¹⁹.

Stress is een reactie van het lichaam op iets dat spanning veroorzaakt. Paarden met stress zijn vaak nerveus, kijkerig en onrustig. Ze vertonen soms zenuwtrekjes zoals tandenknarsen. Chronische stress kan leiden tot stereotype gedrag als luchtzuigen en weven. Stress kan worden veroorzaakt door bijvoorbeeld scheren, het verhuizen van stal maar ook door te weinig beweging. Acute stress is niet altijd te vermijden, maar is meestal niet schadelijk mits zij voldoende vrije beweging, contact met soortgenoten, ruwvoer en water krijgen. Chronische stress en aanhoudende spanning is wel schadelijk, dit kan leiden tot gedrag- en gezondheidsproblemen bij het paard²⁰. Oorzaken voor chronische stress bij paarden tijdens het huifbedrijven kan worden achterhaald door middel van het uitvoeren van een welzijnsmonitor, ook wel audit genoemd. Met de audit komen aspecten als gezondheid van het paard, gedrag van het paard, huisvesting en de management aan bod. Acute stress komt aan het licht door het observeren van de paarden tijdens het huifbedrijven.

Mogelijke stresssignalen bij een paard kunnen zijn; een te hoge hartslag, snelle en oppervlakkige ademhaling (sommige paarden stoppen soms even met ademen), trillen, zichtbaar oogwit, verkrampde spieren en verkort lopen²¹. Meer informatie over chronische-, acute stress en mogelijke stresssignalen zijn te vinden in bijlage I.

¹⁵ Krijt, T.N. (2010). Het welzijn van dieren bij Animal Assisted Therapy en Activities voor kinderen met autisme en/of een verstandelijke beperking. Literatuuronderzoeksrapport, CAH Dronten

¹⁶ Frewin, K., Gardiner, B. (2005). New age or old sage? A review of equine assisted psychotherapy, Massey University, Palmerston North, New Zealand

¹⁷ Heffner, R. (2013). Professor of psychology at the University of Toledo in Ohio, specializes in mammalian hearing. Gevonden op 24 maart, 2013, op <http://www.thehorse.com/articles/24947/all-eyes-and-ears>

¹⁸ Budiansky, S. (2002). De aard van het paard, zien en waarnemen, Houten: Het Spectrum

¹⁹ Frewin, K., Gardiner, B. (2005). New age or old sage? A review of equine assisted psychotherapy, Massey University, Palmerston North, New Zealand

²⁰ NHK (2013). Stress. Gevonden op 3 maart, 2013, op http://www.nhk.nl/index_1925.php

²¹ Laarakker, E., Napel ten, A. (2009). Stress. Educatief Centrum Alono. Gevonden op 3 maart, 2013, op <http://www.equusamie.nl/attachments/File/ACUPRESSUUR/STRESS.pdf>

Het probleem is dat er nooit onderzoek is gedaan naar het welzijn van paarden tijdens het huijbedrijden. Worden er überhaupt stressgedragingen vertoond door de paarden en door wie of wat wordt dit veroorzaakt?

2. Doelstelling & Onderzoeksvragen

Om het onderzoek goed op te kunnen starten hebben we eerst een doelstelling en onderzoeksvragen opgesteld.

2.1 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is om te inventariseren waar de mogelijke verbeterpunten liggen in de sector huijbedrijden als het gaat om het welzijn van de paarden in Nederland die worden ingezet onder het huijbed.

2.2 Onderzoeksvragen

Om een goede conclusie uit het onderzoek te krijgen, zijn er duidelijke onderzoeksvragen nodig.

Hoofdvraag

Welke van de volgende factoren; geluidsuitingen van de cliënt, de algehele welzijnsindruk d.m.v. de welzijnsaudit en aantal sessies, hebben invloed op de (acute en chronische) stressgedragingen bij de paarden die in het huijbed lopen op de verschillende locaties?

Subonderzoeksvragen

1. In welke mate vertoont het paard stressgedragingen in het huijbed tijdens de observatie?
2. In welke mate vertoont het paard stressgedragingen in het huijbed tijdens de observatie wanneer de cliënt zich auditief uit?
3. In welke mate heeft het aantal achtereenvolgende sessies huijbedrijden invloed op de stressgedragingen van het paard tijdens de observaties?
4. Welke relatie is er tussen de categorieën van de welzijnsaudit en de observatie tijdens het huijbedrijden?
5. Welke opmerkelijke verschillen zijn er te zien tussen de verschillende locaties?
 - 5.1. Welke opmerkelijke verschillen zijn er te zien tussen de welzijnsaudits op de verschillende locaties?
 - 5.2. Welke opmerkelijke verschillen zijn er te zien tussen de observaties van het huijbedrijden op de verschillende locaties?
 - 5.3. Welke relatie is er tussen de welzijnsaudits en de observaties op de verschillende locaties?

3. Materiaal en Methoden

In dit hoofdstuk staat beschreven hoe de verschillende locaties zijn benaderd, welke dieren er zijn gebruikt, welke methoden, dataverzameling en statistische analyses zijn toegepast in dit onderzoek. Ook is er te lezen wat een huifbed inhoudt en worden belangrijke verschillen per locatie beschreven die van belang zijn geweest.

3.1. Onderzoeksontwerp

In Nederland zijn vijftientig locaties waar huifbedrijven wordt aangeboden. Voor dit onderzoek zijn al deze locaties benaderd door middel van een vooraf opgestelde brief met een bijgevoegde aanbevelingsbrief van SBH (zie bijlage II opgestelde brief). Twee weken nadat de brief verstuurd is zijn alle locaties gebeld met de vraag of zij mee zouden willen werken aan dit onderzoek. Wanneer ze bereid waren om mee te werken was de vraag of ze aan onze eis konden voldoen. Deze eis was dat het huifbedrijven in een binnen- of buitenbak plaats moet vinden, zodat de paarden en cliënten goed zicht- en hoorbaar waren voor de observatoren. In totaal waren er zes locaties die aan onze eis voldeden en bereid waren mee te werken aan het onderzoek.

3.2. Locaties & dieren

Het onderzoek werd uitgevoerd op een zestal verschillende locaties in Nederland. Deze locaties blijven anoniem in dit onderzoek. Het gaat om locatie A, B, C, D, E en F. De geobserveerde sessies vonden plaats op dezelfde dag en werden achter elkaar geobserveerd zonder pauze. In de tabel 2, hieronder, wordt in een kort overzicht weergegeven wat de belangrijke gegevens zijn per locatie.

Tabel 2 In deze tabel zijn een aantal belangrijke gegevens weergegeven per locatie.

Locatie	A	B	C	D	E	F
Leeftijd in jaren	5/6	5/11	13/15	18/20	26/15	16/10
Gemiddelde tijd al op de locatie	2 jaar	3 jaar	6 jaar	6 jaar	10 jaar	7,5 jaar
Trainingstijd in maanden	2	6	4	12	5	18
Aantal sessies geobserveerd	4	3	3	4	3	3
Aantal keer van hand veranderend per totaal aantal sessies.	>4	>4	>4	<2	2-4	2-4
Een van de paarden overbouwd¹	Nee	Nee	Ja	Ja	Nee	Nee
Schofthoogte in cm.	153	141/145	141	137/140	138/140	138/141
Duur van de sessies in minuten	15 - 21	22 – 27	25 - 41	23 - 41	23 - 28	21 - 25
Naast huifbedrijven ook voor andere doeleinden ingezet	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Huifbed (trekken of duwen²) en maakt deze geluid³	Trekken, veel geluid	Duwen, redelijk geluid	Trekken, redelijk geluid	Trekken, weinig geluid	Trekken, redelijk geluid	Duwen, weinig geluid
Impressie van de locatie⁴	Rustig	Redelijk rustig	Rustig	Redelijk rustig	Onrustig, rumoerig	Erg rustig

¹ Een overbouwd paard is een paard waarbij het kruis (o.a. de billen) hoger ligt dan de schofthoogte.

² Als een paard een huifbed trekt betekent dit dat het paard een borsttuig omheeft en een hoofdstel in. Wanneer het paard het huifbed duwt heeft het paard alleen een hoofdstel in en staat het paard los in het huifbed. Het paard duwt tegen een arm van het huifbed.

³ Er is gebruik gemaakt van weinig, redelijk en veel geluid om aan te duiden in hoeverre het frame van het huifbed geluid maakte.

⁴ Om aan te duiden hoe de impressie van de locatie was zijn deze bestempeld met erg rustig, rustig, redelijk rustig en onrustig/rumoerig. Deze geluiden zijn gebaseerd op het geluid wat de paarden en cliënten horen wanneer er een sessie wordt gedaan. Hierbij zijn de stallen niet meegenomen.

Verder waren er nog een aantal bijzonderheden op bepaalde locaties. Op locatie A werd de bak gehuurd, wat er dus voor zorgde dat de paarden met een trailer werden gebracht. Dit was ongeveer tien minuten rijden van de stal naar de bak. Op locatie D werd er muziek gedraaid op het huifbed, dit was zelf meegenomen muziek door de cliënt. Op locatie E werd er met twee huifbedden tegelijkertijd gereden, echter hebben wij één huifbed geobserveerd. Ook werden de paarden per trailer gebracht, dit was ongeveer twee minuten rijden van de stal naar de bak.

3.3. Huifbed

Het huifbed bestaat uit een stalen frame op drie wielen, waarvan het voorwiel (zwenkwiel) zich middenvoor bevindt. Dit is van belang in verband met de wendbaarheid van het huifbed. In dit frame lopen twee getrainde pony's met gelijke schofthoogte en gelijke stap. Boven de paardenruggen is een doek gespannen. De cliënt ligt op dit doek dat de paardenruggen net raakt. Het doek is gemaakt van katoen en ver/instelbaar door middel van zestien leren riempjes. Het frame, waaraan het doek bevestigd is, moet horizontaal boven de pony's zijn²².

Afb. 2. Op de linker foto is het huifbed in beweging te zien en op de rechterfoto is het huifbed in stilstand en van de voorkant te zien.²³

De gebruikte paarden zijn meestal Tinkers, Fjorden en Haflingers. Een schofthoogte tussen 1.40-1.45m is ideaal. De paarden moeten van gelijke schofthoogte zijn, liefst een lange rug en een gelijkmatige rustige stap bezitten.

3.4 Methoden

Tijdens het onderzoek is er gebruik gemaakt van de dataverzamelmethode observeren, met continu sampling. Op de onderzoeksdagen zelf is er gewerkt met een Pocket (Samsung Galaxy S Note) waarop werd gescoord door middel van het programma The Pocket Observer 3.2. De sessies voor de cliënt duren ongeveer 30 minuten inclusief de cliënt op het huifbed liften (vijf minuten) en er weer af liften (vijf minuten). De totale tijd dat er daarom gescoord kon worden was ongeveer 20 minuten (zie tabel 2). Daarnaast werd er nog gebruik gemaakt van een welzijnsaudit (zie bijlage III welzijnsaudit), waar verschillende aspecten over de stal en de omgeving van het paard zijn opgenomen. Ook werden er een aantal vragen gesteld aan de daarvoor desbetreffende persoon (zie bijlage IV vragenlijst). De welzijnsaudit is op de ene locatie voordat de sessies plaatsvonden afgenomen en bij de

²² Stichting Bevordering Huifbedrijden¹ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijden. Gevonden op 14 februari, 2013, op http://www.huifbedrijden.com/?page_id=85

²³ Leederwon asbl, 2011, ontvangen op 17 mei 2013

andere erna. Maar het kwam ook voor dat een deel voor de sessies werden ingevuld en een deel erna.

Voordat de observatiedagen plaatsvonden, is er eerst met The Pocket Observer geoefend om te kijken of het gebruik van The Pocket Observer duidelijk was en om te kijken of de observatoren wel op één lijn zaten. Wanneer klik je wel een bepaald gedrag aan en wanneer niet. Hierbij is geen toets gebruikt.

3.5 Dataverzameling

Gedrag werd gescoord met behulp van The Pocket Observer 3.2. een software programma dat geïnstalleerd stond op de Galaxy S Note. Hier is met behulp van onderstaande ethogrammen, tabel 3 en tabel 4, het gedrag van het paard en de cliënt gescoord. De gedragingen in het grijs zijn niet geobserveerd op de verschillende observatiedagen.

Tabel 3 In deze tabel zijn de stressgedragingen van het paard te zien die tijdens de observaties zouden kunnen worden vertoond. Dit ethogram werd gebruikt tijdens de observatiedagen met behulp van de Pocket Observer. De grijze gedragingen zijn niet gezien tijdens de observatie.

Gedrag	Afkorting	Uitleg	Type gedraging
Bijten ¹	Bij	Het open doen van de mond en het object of individu beetpakken met lippen of tanden	Punt
Oren plat ¹	Op	Oren plat naar achteren tegen het hoofd	Punt
Staart zwiepen ¹	Sz	Staart slaat snel heen en weer en kan met snelle beweging eventueel tegen benen of eigen flanken aan slaan	Punt
Kopschudden ¹	K	Het paard schud met zijn hoofd van links naar rechts	Punt
Protesteren/negeren ²	Pro	Haperen, niet luisteren naar een commando	Punt
Gespannen lippen ³	Gl	De lippen zijn stevig op elkaar geperst	Punt
Grote neusgaten ⁴	Neus	Het paard verwijdt sterk de neusgaten	Punt
Overspronggedrag ⁴	Os	Het paard vertoont tijdens de sessie plotseling irrelevant gedrag voor de huidige situatie	Punt
Dun mesten ⁴	DM	Ontlasting is waterig	Punt
Verkrampde spieren ⁴	VS	Het paard zet verkorte stappen	Punt
Schrapen ¹	Schr	Eén van de voorbenen over de grond schrapen bij stilstand	Punt
Schrikken ¹	S	Plotseling opveren voor de stressor	Punt

¹McDonnell, S. (2003). A practical field guide to horse behavior. The equid ethogram. The Blood Horse, Inc.

² Stichting Bevordering Huifbedrijven(2010). Leidsels in goede handen. Versie 4, feb. 2010

³ Schay-Beneke, J. (2012). Hoe gelukkig is jouw paard? Gevonden op 26 september, 2012, op http://www.rosmagazine.nl/ros-online/gedrag/is_jouw_paard_gelukkig.html

⁴ Laarakker, E., Napel ten, A. (2009). Stress. Educatief Centrum Alono. Gevonden op 3 maart, 2013, op <http://www.equusamie.nl/attachments/File/ACUPRESSUUR/STRESS.pdf>

Tabel 4 In deze tabel zijn de auditieve gedragingen die de cliënt tijdens de observaties op het huifbed zou kunnen vertonen. Dit ethogram werd gebruikt tijdens de observatiedagen met behulp van de Pocket Observer. Hierbij zijn de grijze gedragingen niet gezien tijdens de observaties.

Gedrag	Afkorting	Uitleg	Type gedraging
Schreeuwen	Sch	Er komen harde geluiden uit de mond van de cliënt	Duur
Mompelen	Mom	De cliënt praat onverstaanbaar tegen zichzelf	Duur
Praten	Pr	De cliënt zegt woorden hardop	Duur
Stil	S	De cliënt uit zich niet auditief	Duur
Zingen	Zi	De cliënt zegt op muzikale wijze een liedje, dit kan hard en/of zacht.	Duur
Overige	O	Al het andere	Duur

Ook is er een welzijnsaudit in de stal uitgevoerd (zie bijlage III welzijnsaudit), bij twijfel zijn hierover nog een aantal vragen gesteld aan de desbetreffende persoon. Deze gegevens zijn verwerkt in het programma Observer XT7 om zo verder te verwerken en geschikt te maken voor SPSS17.

3.6 Statistische analyse

Met behulp van de gegevens die uit Observer XT7 zijn gekomen werden alle gegevens van de Pocket en van de uitgevoerde welzijnsaudit samen met de vragenlijst in SPSS17 gezet. In SPSS zijn de scores van de audit en vragenlijst per onderdeel bij elkaar opgeteld. Dit betekent dat er geen onderscheid is gemaakt in welke vraag belangrijker is dan de andere. De weegfactor is bij elke vraag dus hetzelfde.

De duurgedragingen van de mens zijn uitgerekend in procenten van de totale duur van de sessie. De puntgedragingen van het paard zijn uitgerekend in gemiddelden per uur. Daarna zijn alle gedragingen bij elkaar opgeteld en zo is er een nieuwe variabele ontstaan: Totale stress per uur. Dit werd de afhankelijke variabele waarmee verder is gerekend.

Vervolgens werd er een Lineair Mixed Model (LMM) uitgevoerd in het programma SPSS. Hiervoor werden een aantal stappen uitgevoerd. De afhankelijke variabele is de totale stress per uur, de onafhankelijke variabelen waren de verschillende onderdelen van de audit en vragenlijst, maar ook de schofthoogte van paard 1 en 2, het verschil in schofthoogte, was het paard overbouwd, de gemiddelde leeftijd van het koppel, trainingstijd van de paarden, locatie-impressie, werd het huifbed getrokken of geduwd en maakte het huifbed geluid.

Voor elke onafhankelijke variabele werd er een enkelvoudige analyse uitgevoerd. De variabelen die significant kleiner waren dan $P < 0,05$ werden geselecteerd uit de enkelvoudige test. Dat betekende dat deze variabele een relatie heeft met het aantal stressgedragingen dat werd vertoond tijdens de sessies.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk zijn de resultaten te lezen van de observaties, de welzijnsaudits en de vragen. Deze worden uitgewerkt en gevisualiseerd. Dit hoofdstuk is opgedeeld in drie delen; de uitkomsten van de observaties, de resultaten uit LMM en de uitkomsten van de welzijnsaudits.

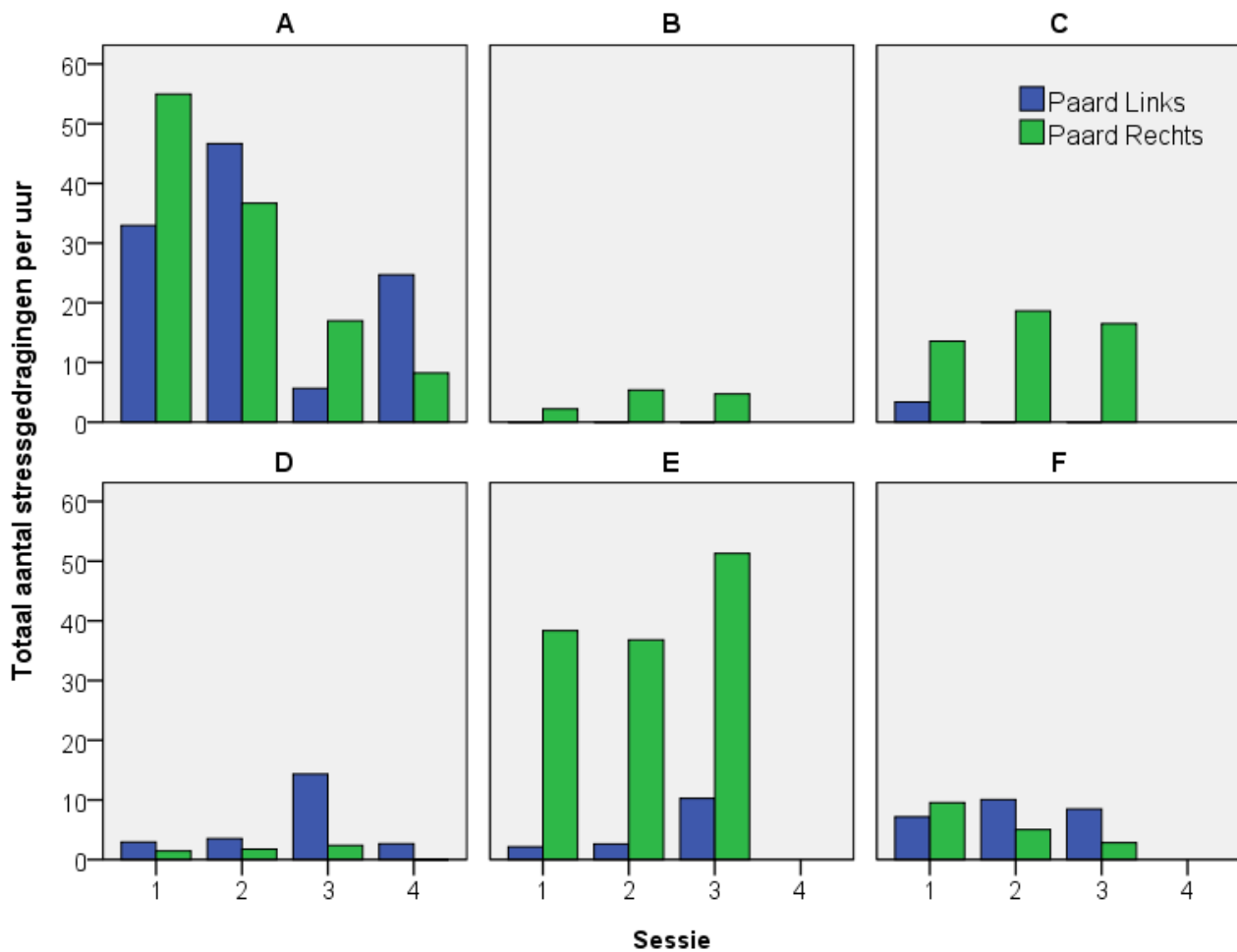
4.1. Uitkomsten van de observaties

Hieronder in tabel 5 is de mate van de stressgedragingen van het paard te zien die zijn gescoord gedurende de observaties op de verschillende locaties en tijdens de verschillende sessies. Dit is voor het linker- en rechterpaard apart weergegeven en van beide paarden tezamen. “Bijten” en “kopschudden” worden het meest gescoord. Onder het gedrag “bijten” valt het dreigen te bijten en het daadwerkelijk bijten van het andere paard. “Staart zwiepen” en “gespannen lippen” waren moeilijk te zien en daarom minder gescoord.

Tabel 5 In deze tabel zijn de vijf stressgedragingen te zien die zijn gescoord tijdens de observaties. Hier is per locatie per sessie te zien hoe vaak het gedrag is voorgekomen. L staat voor het linkerpaard, R voor het rechterpaard en Tot staat voor het totaal van de beide paarden tezamen. L, R en Tot worden uitgedrukt per uur. Er waren twee locaties die een sessie 4 hadden. Locatie A en D hadden vier sessies achterelkaar en locatie B, C, E en F hadden drie sessies achterelkaar.

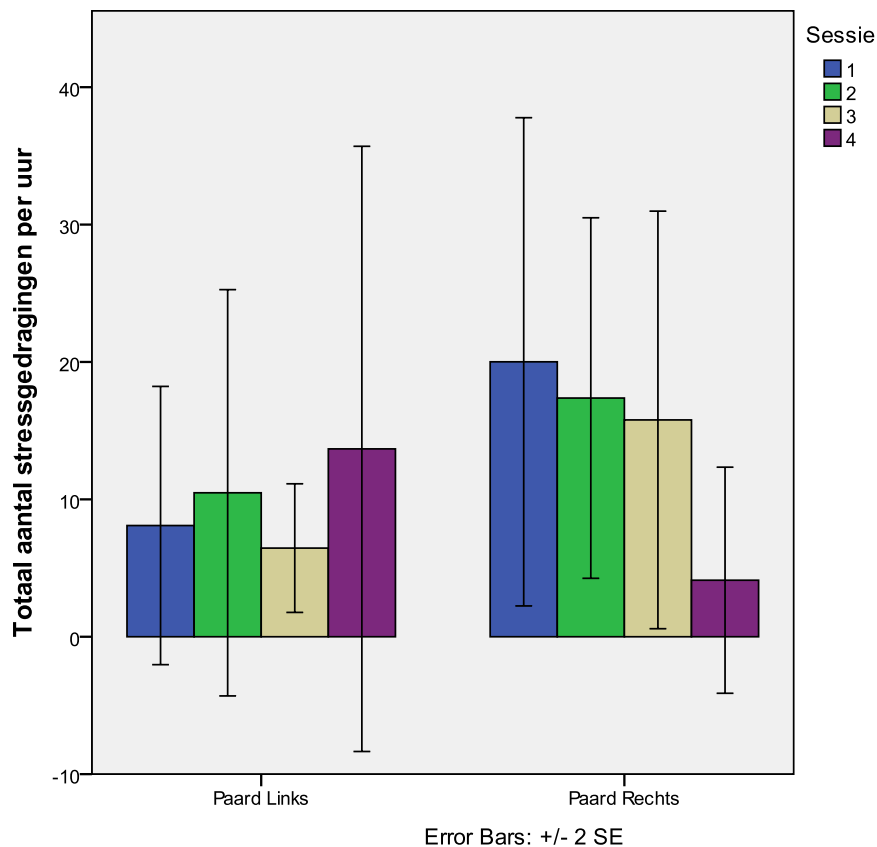
Sessie	Locatie	Bijten			Oren Plat			Staart Zwiepen			Kopschudden			Gespannen Lippen			Totaal Stress		
		L	R	Tot	L	R	Tot	L	R	Tot	L	R	Tot	L	R	Tot	L	R	Tot
1	A	0	26	26	0	0	0	0	0	0	29	22	51	4	7	11	33	55	88
	B	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
	C	0	7	7	0	2	2	3	0	3	0	5	5	0	0	0	3	14	17
	D	1	1	2	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	3	1	4
	E	0	11	11	0	2	2	0	0	0	2	26	28	0	0	0	2	39	41
	F	5	2	7	0	7	7	0	0	0	2	0	2	0	0	0	7	19	16
2	A	0	30	30	0	0	0	0	0	0	47	7	54	0	0	0	47	37	84
	B	0	5	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	5
	C	0	8	8	0	10	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18	18
	D	2	0	2	0	0	0	2	2	4	0	0	0	0	0	0	4	2	6
	E	0	0	0	0	5	5	0	0	0	3	32	35	0	0	0	3	37	47
	F	8	0	8	3	5	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	5	16
3	A	0	6	6	0	0	0	0	0	0	6	11	17	0	0	0	6	17	23
	B	0	5	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	5
	C	0	7	7	0	5	5	0	0	0	0	5	5	0	0	0	0	17	17
	D	2	2	4	0	0	0	10	0	10	2	0	2	0	0	0	14	2	16
	E	0	26	26	0	10	10	0	3	3	10	13	23	0	0	0	10	52	62
	F	6	0	6	0	3	3	0	0	0	3	0	3	0	0	0	9	3	12
4	A	0	4	4	0	0	0	0	0	0	25	4	29	0	0	0	25	8	33
	B	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	C	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	D	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	3	.	.	0	3	0	3
	E	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	F	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

In tabel 5 valt op dat er ook verschillen te zien zijn tussen het linker- en rechterpaard. Deze verschillen zijn visueel weergegeven in figuur 1. Daar is te zien dat er bij de observaties veel variatie in stress is tussen de locaties. Deze variatie is ook te zien tussen de paarden per locatie, vaak heeft één van de paarden meer stress.

Figuur 1 In deze grafiek is de hoeveelheid stressgedragingen per uur per paard en per locatie apart weergegeven. De letters A tot F staan voor de verschillende locaties. Sessie 1, 2 en 3 vonden plaats op alle locaties, maar sessie 4 vond alleen plaats op locatie A en D.

Te zien in figuur 2 is dat er geen significant verschil zit tussen alle linker- en rechterpaarden en het totaal aantal achtereenvolgende sessies. De standaarderror ligt ver uiteen.

Figuur 2 In dit figuur zijn alle linker- en rechterpaarden apart te zien naast elkaar. De verschillende balkjes staan voor de vier verschillende sessies. Sessie 1 tot 3 (blauw, groen en beige) vond plaats op alle 6 locaties en sessie 4 (paars) vond plaats op 2 locaties (A en D).

4.2. Lineair Mixed Models

In de statistische analyse is te lezen dat er verder wordt gerekend met de afhankelijke variabele “totale stress per uur”. Dit omvatte alle vijf de stressgedragingen die zijn gescoord bij de paarden tijdens de observaties. Er zijn twee stressgedragingen die voornamelijk bijdragen aan deze afhankelijke variabele, namelijk “bijten” en “kopschudden”. Deze “totale stress per uur” is de stress van de twee paarden samen. De hoeveelheid stress verschilt per paard. Er is gekozen om de paarden niet apart mee te nemen, omdat er is gekozen om het koppel als één geheel te zien. Dit omdat wordt verwacht dat de paarden elkaar beïnvloeden in het huifbed, dit maakt de paarden afhankelijk van elkaar.

Tabel 6 In deze tabel is de enkelvoudige analyses te zien met hun uitkomsten. Deze zijn uitgevoerd op een verschillend aantal variabelen uit de audit (bijlage III), vragenlijst (bijlage IV) en aantal andere variabelen die van belang waren. De groene vakken van de variabelen betekenen dat deze significant verschillen met het aantal stressgedragingen dat is vertoond tijdens de sessies.

Enkelvoudige analyse	F-waarde	Significantie (P)	Repeated Covariance Type	Effect
GemLeeftijd	F _{1,4} =54,286	0,002	Unstructured	3,42±0,46
Schofthoogte1	F _{1,4} =1,191	0,337	Compound Symmetry	x
Schofthoogte2	F _{1,4} =5,561	0,078	Compound Symmetry	x
VerschilSchofthoogte	F _{1,4} =0,842	0,411	Unstructured	x
TrainingstijdInMaanden	F _{1,4} =3,862	0,121	Unstructured	x
LocatieImpressie	F _{1,4} =3,815	0,123	Unstructured	x
Huifbed TrekkenDuwen	F _{1,4} =1,784	0,253	Unstructured	x
HuifbedGeluid	F _{1,4} =4,782	0,094	Compound Symmetry	x
PaardOverbouwd	F _{1,4} =0,027	0,877	Unstructured	x
WisselingMenner	F _{1,4} =158,141	0,001	Unstructured	43,8±3,48
Handveranderen	F _{2,3} =12,552	0,035	Unstructured	30,16±8,29
TrailerGebracht	F _{1,4} =158,141	0,001	Unstructured	43,8±3,48
Punten Gezondheid	F _{1,4} =0,669	0,459	Unstructured	x
Punten Gedrag	F _{1,4} =0,296	0,616	Unstructured	x
Punten Huisvesting	F _{1,4} =1,987	0,231	Unstructured	x
Punten Klimaat	F _{1,4} =0,296	0,616	Unstructured	x
Punten Voeding	F _{1,4} =0,735	0,439	Unstructured	x
Punten Management	F _{1,4} =2,732	0,174	Unstructured	x
Punten Opleiding	F _{1,4} =0	0,987	Unstructured	x
Punten Registratie	F _{1,4} =49,326	0,002	Unstructured	10,05±1,43
Punten Arbeid	F _{1,4} =1,603	0,274	Unstructured	x

In tabel 6 hierboven zijn de uitkomsten te zien van de enkelvoudige analyse test. Hierin zijn de punten van de welzijnsaudit en vragenlijst meegenomen, maar ook een aantal andere belangrijke onafhankelijke variabelen.

4.2.1 Gemiddelde leeftijd van het koppel

Wanneer de gemiddelde leeftijd van het koppel ouder wordt neemt het aantal stressgedragingen per uur toe met 3,42±0,46 (gem. ± s.e.) vergeleken met de gemiddelde leeftijd van een jonger koppel. Dit verschil blijkt significant te zijn ($F_{1,4}=54,286$; $P=0,002$).

4.2.2. Handveranderen tijdens de sessie

Wanneer er meer dan vier keer van hand wordt veranderd over het totaal aantal sessies neemt het aantal stressgedragingen per uur met 30,16±8,29 af vergeleken met de sessies waar niet van hand wordt veranderd. Dit verschil blijkt significant te zijn ($F_{2,3}=12,522$; $P=0,035$).

4.2.3. Trailer

Wanneer de paarden niet per trailer naar de locatie werden gebracht is het aantal stressgedragingen per uur 43,8±3,48 (gem. ± se) lager dan bij paarden die op de locatie staan en niet met de trailer worden gebracht. Dit verschil bleek significant te zijn ($F_{1,4}=158,141$; $P < 0,001$).

4.2.4. Wisseling menner

Wanneer de menner niet per sessie wordt gewisseld is het aantal stressgedragingen per uur $43,8 \pm 3,48$ (gem. $\pm$ se) lager dan bij koppels waar per sessie wel werd gewisseld. Dit verschil blijkt significant te zijn ($F_{1,4}=158,141$ $P < 0,001$).

4.2.5. Registratie welzijnsaudit

De categorie “registratie” was als enige van de welzijnsaudit significant met het “totaal aantal stress” per uur. De registratie omvatte in de welzijnsaudit een aanwezig dossier van het paard waarin de geschiedenis, ziekte en behandeling staat beschreven en periodiek wordt geactualiseerd. Ook een schema of dossier van onderhoud en controle van harnachement, registratie van fouten, ongelukken en bijna-ongelukken en registratie van bijzonderheden m.b.t. voeropname vallen onder de categorie registratie.

Wanneer op de locatie de categorie “registratie” met één punt verslechtert verandert het aantal stressgedragingen per uur met een toename van $10,05 \pm 1,43$, vergeleken op locaties waar de registratie geen verbeterpunten heeft. Dit verschil blijkt significant te zijn ($F_{1,4}=49,326$; $P=0,002$).

4.3. Uitkomsten welzijnsaudit en vragenlijst

Per locatie zijn er veel verschillende gedachtes en meningen met betrekking tot de huisvesting van de paarden en de omgeving waar de paarden zich in bevinden. Toch zijn er weinig opmerkelijke verschillen te zien in de audit en vragenlijst. Hieronder een aantal verschillen tussen de locaties en de behandelde aspecten die erg opvielen, zie tabel 7.

Tabel 7 In deze tabel is per locatie en categorie te zien hoeveel verbeterpunten er liggen. Al deze categorieën zijn op het einde opgeteld en als totaal veranderde punten aangeduid. Welke onderwerpen er per categorie aan bod komen is te zien in bijlage III en IV. Er kon 0,1 of 2 punten gescoord worden, hoe hoger het aantal punten een locatie heeft hoe meer risicofactoren er voor dierenwelzijn zijn.

Locatie	A	B	C	D	E	F
Gezondheid	2	4	2	4	2	2
Gedrag	0	0	0	1	0	0
Huisvesting	2	6	1	6	2	3
Klimaat	1	1	1	0	1	1
Voeding	3	2	2	5	3	2
Management	3	2	3	5	4	2
Opleiding	2	3	1	2	3	2
Registratie	3	0	0	1	4	0
Arbeid	3	3	3	3	1	1
Totaal	19	18	13	27	20	13

4.3.1. Categorieën die goed gescoord hebben op de welzijnsaudit

Op de categorieën “gezondheid”, “gedrag”, “klimaat”, “management”, “registratie” en “arbeid” werd er, vergeleken met de hoeveelheid aspecten die hierbij horen, goed gescoord. Registratie is significant vergeleken met de totale stress, zie paragraaf 4.2.5 voor uitleg.

De categorie “gezondheid”; De paarden zagen er over het algemeen gezond uit, zonder beschadigingen en uitvloeiingen via neus of ogen. De beschadigingen die zijn gezien, waren niet afkomstig van het huidbedrijven. Ook werden de beschadigingen niet verder beschadigd door het huidbedrijven.

De categorie “gedrag”; De paarden vertoonden geen stereotiep gedrag en zij reageerden niet angstig op mensen. Dit betekent dat op de verschillende locaties goed met de paarden wordt omgegaan.

Bij de categorie “klimaat” was op vijf van de zes locaties de luchtvochtigheid niet tussen de 60 en 70%, maar deze week niet meer dan 10% af van de norm. Er werd geen overmatige ammoniaklucht geroken en de indruk van de stallen oogden rustig.

De categorie “management”; Het verstellen van het bed bij iedere cliënt is een verbeterpunt, dit werd op geen van de locaties gedaan. En zoals we eerder zagen is het van belang dat er per dag één dezelfde menner is. De paarden werden niet meer dan drie uur per dag ingezet en hadden minimaal drie uur per dag weidegang. Dit zijn positieve punten. Er werd steeds hetzelfde koppel paarden gebruikt voor het huifbedrijven, hier werd niet in gewisseld, omdat er geen andere paarden waren die hiervoor getraind zijn..

4.3.2. Huisvesting

Op de categorie huisvesting wordt er wisselend gescoord. Een verbeterpuntje op veel locaties is dat de ondergrond van de paarden in de stal geen stro bevatte. De reden hiervoor was dat stro te duur is. Op twee locaties konden de paarden ook niet schoon en droog liggen. De krachtvoer- en watervoorziening waren ook vaak te hoog geplaatst voor het paard. Dit betekent dat de paarden in hun dagelijkse behoeften worden belemmerd.

4.3.3. Voeding

Op de categorie “voeding” worden veel punten gescoord. Met name hoe het ruwvoer wordt aangeboden is een verbeterpunt. Vaak wordt het ruwvoer niet zo aangeboden dat het niet bevuild kan raken. Het wordt gevoerd op de grond van de stal.

4.3.4. Opleiding

Bij de categorie “opleiding” is opgevallen dat geen van de huifbedrijvers tijdens de observaties in het bezit waren van een diploma huifbedrijven. Wel was er soms één persoon op die locatie die dit bezat, maar die was niet altijd aanwezig. De huifbedrijver beschikte daarnaast ook niet over medische- en pedagogische informatie die noodzakelijk is om adequaat met de cliënt te kunnen huifbedrijven. Daarnaast was er wel altijd iemand in de buurt die dit wel kon, dit was vaak de begeleider van de cliënt.

5. Discussie

In de discussie staan punten over de aanpak van het onderzoek, de uitkomsten van het onderzoek etc.

5.1. Methode

Om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten is het aan te raden om meerdere dagen op een zelfde locatie te observeren. Dit onderzoek is nu gebaseerd op een momentopname. Er is namelijk maar één dag geobserveerd. Daarom is bij een vervolgonderzoek het aan te raden op meerdere dagen op dezelfde locatie te observeren, maar ook op zoveel mogelijk verschillende locaties.

5.2. Gedrag

Een nadeel van het observeren in een bak is dat de paarden niet altijd zichtbaar waren vanaf de observatieplaats. Geregeld was maar één van de twee paarden te zien, doordat het ene paard het andere afschermde. Ook is op één lange zijde vooral de achterhand van de paarden zichtbaar, terwijl veel gedragingen toch wel aan het hoofd te zien waren. Andersom had dit ook invloed op de gedraging “staart zwiepen”. Daarom zou het ook verstandig zijn om de sessies te filmen, zodat je de sessies later terug kunt kijken en de gemiste gedragingen alsnog te noteren. Een camera voor- en een camera achterop het huifbed is dan aan te raden, ook het plaatsen van een camera in elke hoek van de rijbak.

In het ethogram zijn de gedragingen van het paard allemaal puntgedragingen genoemd, echter is hier nog wel enige discussie over. Kopschudden en gespannen lippen kunnen ook voor langere tijd getoond worden. Deze gedragingen zijn nu per keer dat ze dit gedrag vertoonde één keer gescoord.

In een vervolgonderzoek naar het welzijn van het paard tijdens huifbedrijden moet het ethogram aangepast worden, omdat veel gedragingen die gezien zijn tijdens de observaties niet in het ethogram stonden. Voorbeelden hiervan zijn: opveren van hoofd en voorhand en bitkauwen.

De afzonderlijke stressgedragingen van de paarden zijn bij elkaar opgeteld en hiermee is verder gerekend. Er is geen rekening gehouden met welke stressgedraging belangrijker zou kunnen zijn dan de andere. De weging van elke stressfactor is hier daarom hetzelfde. Misschien was het beter geweest om per stressgedraging te rekenen. Zo kan worden gezien welke gedraging het meeste invloed heeft.

Er is opgevallen dat het gedrag “bijten” vaak is gescoord. Dit gedrag houdt het daadwerkelijke bijten naar elkaar (tussen het koppel), maar ook het dreigen te bijten. Is dit een uiting van elkaar niet mogen of juist uit frustratie omdat dat paard al het werk doet.

Bij een aantal paarden was te zien dat ze veel aan het bit kauwen waren en met hun tong zaten te spelen, het is de vraag of dit stresskenmerken zijn. Het kan ook zijn dat het bit niet passend was of het hoofdstel niet goed was afgesteld²⁴.

Een rustige manier van bit kauwen vindt plaats wanneer het paard ontspannen is en het bit accepteert²⁵.

²⁴ Quick, J.S. & Warren Smith, A.K. (2009). Preliminary investigations of horses (*Equus caballus*) responses to different bridles during foundation training. *Journal of Veterinary Behaviour: Clinical Applications and Research*, Volume 4, 169-176

²⁵ Clayton, H. (2006). Biting Actions and Reactions. *USDF Connection*, May 2006, 26-30

Ook verschilden de locaties in de omgeving waar het huifbedrijden plaatsvond. Op sommige locaties was het erg gehorig en onrustig in de bak en bij andere was het juist het omgekeerde. Daar heerste een warme en rustige uitstraling. Door deze verschillen kun je minder goed de paarden vergelijken in hun gedrag, omdat je niet kan inschatten of dit een rol heeft gespeeld. Paarden hebben een gevoeliger gehoor dan de mens. Paarden in de natuur slapen meerdere korte keren per dag. Daar moeten ze op stal wel de rust voor hebben en krijgen.²⁶

5.3. Paarden

De paarden die samen in het huifbed liepen, in dit onderzoek, zijn gezien als één geheel. Misschien was het beter geweest ze te zien als afzonderlijke individuen. Maar aan de andere kant beïnvloeden de paarden elkaar in het huifbed en zijn ze dus geen onafhankelijke van elkaar.

In eerste instantie zou je zeggen dat het verschil in schofthoogte, tussen het koppel, invloed zou hebben op het totaal aantal stressgedragingen. Dit verschil zou de werking op de cliënt kunnen beïnvloeden, maar er is in dit onderzoek enkel naar de auditieve gedragingen gekeken. Hetzelfde geldt als één van de paarden uit het koppel overbouwd is. Dit zou betekenen dat het overbouwde paard meer belast wordt en meer last zou hebben van schuurplekken en meer stress zou vertonen. Dit is echter niet uit de resultaten naar voren gekomen. Er kan hieruit worden opgemaakt dat het verschil in schofthoogte tussen het koppel en als een van de paarden overbouwd is niet van invloed is op de mate van stressgedragingen dat door het paard is getoond. Voor de cliënt betekent verschil in hoogte van het paard dat het doek, niet op beide paarden versteld kan worden, hierdoor wordt de beweging van beide paarden niet evenveel gevoeld door de cliënt. Zo kan de invloed van het huifbedrijden op bijvoorbeeld het darmstelsel minder tot uiting komen²⁷. Wel was opvallend dat het paard dat overbouwd was het paard naast zich al het werk liet doen en deze vertoonde ook meer stress dan het overbouwde paard. Dit uitte zich in het niet trekken of duwen van het huifbed. Het paard zette zich overduidelijk veel minder in dan de andere. Diegene die het werk verrichtte kreeg een schuimrand om de mond en zweette lichtelijk.

De trainingstijd van de paarden is niet als significant uit de test gekomen. Je zou wel zeggen dat de trainingsduur van de paarden invloed heeft op de stressgedragingen die getoond worden in het huifbed. Wel was te zien dat bij de paarden die het kortst waren getraind de stress ook hoger was. Ook een juiste training zal van invloed kunnen zijn op het gedrag in het huifbed.

Er is niet gekeken naar de grootte van de stichting. Hoeveel cliënten hebben ze en hoe vaak worden de paarden voor huifbedrijden ingezet en hoe vaak voor andere doeleinden. Dit zou eventueel ook van invloed kunnen zijn op het aantal stressgedragingen dat werd gescoord tijdens de sessies. Afwisseling in het werk voorkomt verveling bij het paard²⁸.

Er is aangetoond dat hoe hoger de gemiddelde leeftijd van het koppel paarden is, hoe meer stress de paarden vertonen. Toch is het opvallend dat van de zes koppels niet alleen het oudste koppel de meeste stress vertonen, maar ook het jongste koppel. Dit kan puur toeval zijn, doordat er verschillende factoren mee spelen, zoals bijvoorbeeld; te jonge paarden, trailer en menner.

²⁶ Napel, A. van (2008)^a. Presentatie stress bij paarden. Holistisch dierenarts en acupuncturist. Gevonden 4 juli, 2013, op http://www.holistischdierenarts.nl/files/Presentatie_Stress_bij_paarden-Annika_ten_Napel.pdf

²⁷ Vlassak, H. (2002). Het huifbed. Plezier gecombineerd met therapeutische effecten? Onderzoeksverslag Fontys Hogescholen Eindhoven

²⁸ Napel, A. van (2008)^b. Presentatie stress bij paarden. Holistisch dierenarts en acupuncturist. Gevonden 4 juli, 2013, op http://www.holistischdierenarts.nl/files/Presentatie_Stress_bij_paarden-Annika_ten_Napel.pdf

Er is tijdens het onderzoek niet opgeschreven welk paard precies hoe lang in de binnen- of buitenbocht liep. Dit had wel van invloed kunnen zijn op het stressgehalte van de paarden, omdat het paard dat aan de binnenkant loopt meer moet buigen en dit dus meer belastend zou kunnen zijn voor het paard. In een vervolgonderzoek zou hier rekening mee gehouden moeten worden.

5.4. Resultaten

Je zou verwachten dat huifbedrijven een wisselwerking is tussen paard, cliënt, menner en huifbed, dit was niet altijd terug te zien in de resultaten. Het welzijn van de paarden kan op verschillende manieren geschaad worden. Het kan zijn dat de cliënt erg gespannen was en dit doorgaf aan het paard, de menner kan een te harde hand hebben, de paarden kunnen een slecht humeur hebben of het koppel is niet geschikt samen en ook het huifbed kan niet goed afgesteld zijn op het paard of er is te veel verschil in schofthoogte van de koppels.

Op drie van de zes locaties werd er veel gepraat tijdens het huifbedrijven, voornamelijk tussen de begeleider van de cliënt en de menner. Hierdoor was het niet duidelijk te horen of de cliënt zich auditief uitte. Door het praten van de begeleider en menner kan ook het effect van de geluiden van de cliënt op het paard verminderen.

Op locatie C is er enkel “staartzwiepen” gescoord. Discussabel is dat de menner een zweepje bij haar had, omdat het paard erg langzaam liep. Om het paard door te laten lopen, werd er met het zweepje op de billen van het paard getikt. Deze tik werd vervolgd door “staartzwiepen”.

Op Locatie D vertoonden de paarden gedurende de sessies evenveel stress. Sessie 3 is voor het linkerpaard het meest stressvol ten opzichte van de andere sessies. Verteld werd dat er eerder een ongeluk was gebeurd met huifbedrijven bij de cliënt die op dat moment op het huifbed lag. Een verklaring dat het linkerpaard meer stress vertoont zou kunnen zijn dat de cliënt, huifbedrijver en degene die ernaast liep alerter en gespannener waren dan de andere sessies door het voorgevallen incident.

5.5. Huifbedrijven

Per locatie zijn er veel verschillen tussen de huifbedden te zien. Zo rijden twee van de zes met een duwsysteem, dit houdt in dat de paarden los in het huifbed staan en met de borst tegen een kussen aanduwen om vooruit te komen. De andere maneges werkten met een borsttuig, zoals wordt gedaan met mensen. Misschien zou je de verschillen tussen trekken en duwen in een vervolgonderzoek kunnen meten met drukmatjes. Zo kan er worden gekeken waar het meeste druk op komt te staan wanneer de paarden in het huifbed lopen. Hierdoor kan men zien welke methode comfortabeler zou zijn voor het paard.

Zoals opgemerkt had de huifbedrijver op geen van de locaties een diploma voor huifbedrijven. Op deze locaties had vaak één iemand dit diploma, maar dit was niet diegene die mende. Dit diploma is belangrijk om te weten hoe je met paard en mens om moet gaan tijdens het huifbedrijven. Hierdoor wordt de professionaliteit van de locatie in twijfel gebracht. In het bezit zijn van een diploma, toont voor buitenstaanders de professionaliteit van het bedrijf. Vaak waren er op die locaties wel mannen die jaren ervaring hadden met paarden en mensen, en sommigen zelfs ook met de zorgsector. Misschien is dit diploma dan een formaliteit, maar toont wel aan de buitenwereld het te kunnen.

6. Conclusie

Tijdens onze observaties hebben wij niet kunnen zien dat de auditieve gedragingen van de cliënt invloed hebben op het welzijn van het paard. Er was geen reactie van het paard te zien.

De punten die significant verschilden met het totale aantal stressgedragingen dat werd getoond tijdens een sessie huifbedrijden waren:

- de gemiddelde leeftijd van het koppel;
- wanneer de menner per sessie veranderde;
- wanneer er weinig van hand werd veranderd;
- wanneer de paarden met de trailer werden gebracht;
- wanneer de punten van de registratie hoog waren.

De acute stressgedragingen gaan omhoog wanneer er per sessie

- van menner wordt verwisseld;
- de paarden met de trailer naar de locatie worden gebracht;
- wanneer er weinig van hand werd veranderd;
- wanneer de registratie op de locatie slecht is.

Maar ook wanneer de gemiddelde leeftijd van het koppel ouder wordt neemt het aantal acute stressgedragingen toe. Er werd op alle locaties bij de paarden geen chronische stress geobserveerd en/of gescoord.

7. Aanbevelingen

Naar aanleiding van dit onderzoek zijn er een aantal aanbevelingen gedaan voor de sector huifbedrijven.

7.1. Aanbevelingen sector huifbedrijven

Een onderzoek naar de knelpunten binnen de sector huifbedrijven is te beschouwen als een aanbeveling. Er bestaat geen duidelijke lijn voor het huifbedrijven, iedere locatie waar huifbedrijven wordt aangeboden, pakt het op zijn manier aan. De knelpunten van verschillende locaties kunnen samengevoegd worden zodat iedereen elkaar kan helpen en zodat een starter hier op kan letten. Hiervoor kunnen dagen georganiseerd worden, waarin iedereen samenkomt en deze knelpunten bespreekt. Hier kunnen manieren gevonden worden om deze knelpunten op te lossen en je kan je punten onderbouwen met feiten om elkaar te overtuigen. Voorbeelden van knelpunten kunnen zijn: soort huifbed; tuigage van de paarden; welzijn van de paarden; training van de paarden; veiligheid voor zowel cliënt als paard etc.

Belangrijk voor het stressgehalte van de paarden is dat er een vaste menner per dag is voor dezelfde paarden in het huifbed en dat de paarden die worden ingezet, niet per trailer vervoerd hoeven worden naar de locatie van het huifbedrijven.

Ook de leeftijd van het paard moet in overweging worden genomen bij het inzetten van paarden in het huifbed. Er is gebleken dat jonge paarden en oude paarden het meeste stress vertonen tijdens het huifbed rijden. Een leeftijd tussen de zeven en twintig wordt aanbevolen. Buiten deze leeftijdsrange is het stressgehalte van het paard hoog.

Een juiste registratie van de geschiedenis van het paard, controle harnachement, bijzonderheden voeropnamen en fouten en (bijna)ongelukken vertoont een samenhang tussen het aantal stressgedragingen van het paard. Wanneer op een locatie de registratie slecht op orde was vertoonde het paard meer stressgedragingen vergeleken met een locatie die dit wel goed op orde had. Het niet goed op orde hebben van de registratie kan bijvoorbeeld zijn doordat de locatie net gestart is met huifbedrijven, door tijdgebrek, door tekort aan geld, of door tekort aan inzicht, maar ook doordat de professionaliteit bijvoorbeeld te wensen overlaat.

Literatuurlijst

- Budiansky, S. (2002), De aard van het paard, zien en waarnemen, Houten: Het Spectrum
- Clayton, H. (2006). Biting Actions and Reactions. *USDF Connection, May 2006*
- Dieren in zorg en welzijn (2011). Boerderijdieren "paarden". Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.diereninzorgenwelzijn.nl>
- Fine, A.H. (2010). Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical Foundations and Guidelines for Practice. Pomona, California, USA, Elsevier
- FPG (2013). Missie en doelstellingen, therapeutisch rijden. Gevonden op 1 maart, 2013, op <http://www.verenigingfpg.nl>
- Frewin, K., Gardiner, B. (2005). New age or old sage? A review of equine assisted psychotherapy, Massey University, Palmerston North, New Zealand
- Heffner, R. (2013). Professor of psychology at the University of Toledo in Ohio, specializes in mammalian hearing. Gevonden op 24 maart, 2013, op <http://www.thehorse.com>
- Huizen van, L., Lambers-Jukema, N. (2009). Kansen voor opschaling van de inzet van paarden in de Friese hulpverlening. Een haalbaarheidsonderzoek, Projecten LTO Noord
- Hogeschool Van Hall Larenstein, Monitor Welzijn Paard, Versie 18 sept. 2012
Deze punten staan beschreven in de welzijnsmonitor: Dierenwelzijnsweb, Van Hall Larenstein en Wageningen UR Lovestock Research, Nederland, Welzijnsmonitor paardenhouderij, 1^e versie 2011
- Hoogstra, K. (2005). Huifbedrijven: plezier en therapie. *Markant 2005*, pag. 8-11
- Krijt, T.N. (2010). Het welzijn van dieren bij Animal Assisted Therapy en Activiteiten voor kinderen met autisme en/of een verstandelijke beperking. Literatuuronderzoeksrapport, CAH Dronten
- Kwanten, M. (2012) bit kauwen, gevonden op 11 juni 2013, op <http://www.paardenbitten.nl>
- Laarakker, E., Napel ten, A. (2009). Stress. Educatief Centrum Alono. Gevonden op 3 maart, 2013, op <http://www.equusamie.nl>
- Leederwon asbl, 2011, ontvangen op 17 mei 2013
- MSD Animal Health (2011), stress, gevonden op 9 maart 2013 op <http://static.quadiatv.com>
- Napel, A. van (2008)^a. Presentatie stress bij paarden. Holistisch dierenarts en acupuncturist. Gevonden 4 juli, 2013, op <http://www.holistischdierenarts.nl>
- Napel, A. van (2008)^b. Presentatie stress bij paarden. Holistisch dierenarts en acupuncturist. Gevonden 4 juli, 2013, op <http://www.holistischdierenarts.nl>
- Nelstein, P. (2009), Het paard als leermeester, Deventer: Ankh-Hermes bv
- NHK (2013). Stress. Gevonden op 3 maart, 2013, op <http://www.nhk.nl>
- Pet Partners (2012). Understanding the differences between AAA en AAT. Gevonden op 1 maart, 2013, op <http://www.petpartners.org>
- Quick, J.S. & Warren Smith, A.K. (2009). Preliminary investigations of horses (*Equus caballus*) responses to different bridles during foundation training. *Journal of Veterinary Behaviour: Clinical Applications and Research, Volume 4*
- Stichting Bevordering Huifbedrijven¹ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijven. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijven.com>
- Stichting Bevordering Huifbedrijven² (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijven. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijven.com>
- Stichting Bevordering Huifbedrijven³ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijven. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijven.com/>
- Stichting Bevordering Huifbedrijven⁴ (2010). De Stichting Bevordering Huifbedrijven. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijven.com>

- Stichting Bevordering Huifbedrijven⁵ (2012). Toetsingskader Certificering Huifbedrijven. Klantversie 2012. Uitgave Stichting Bevordering Huifbedrijven i.sm. Federatie Paardrijden Gehandicapten
- Stichting Huifbedrijven Hoeksche Waard (2013). Huifbed elders. Gevonden op 14 februari, 2013, op <http://www.huifbedrijven.hoekschewaard.nl>
- Vlassak, H. (2002). Het huifbed. Plezier gecombineerd met therapeutische effecten? Onderzoeksverslag Fontys Hogescholen Eindhoven
- Wiepkema en Koolhaas (1993), Stress and animal welfare, *Animal Welfare*, Volume 2, Number 3, pag. 195-218

Bijlage I Stress bij paarden

Stress bij paarden wordt vaak beïnvloed door de mens. Het paard is een vlucht- en een kudde-dier dat houdt van vaste patronen waar tenminste drie basisbehoeften bijhoren; contact met soortgenoten, voldoende vrije beweging en nagenoeg continu toegang tot vers water en ruwvoer. Wanneer het paard beschikking heeft over deze drie voorwaarden, betekent het niet dat het paard geen stress ervaart. Zo kunnen aspecten als scheren, verhuizen van stal of zware inspanning tijdens bijvoorbeeld wedstrijden ook erg stressvol voor het paard zijn²⁹. Deze aspecten kunnen acute stress of chronische stress veroorzaken.

Acute stress

Toestand van een dier, die ontstaat bij een plotselinge, kortdurende daling van de voorspelbaarheid en/of beïnvloedbaarheid van relevante gebeurtenissen³⁰. Onder acute stress vallen met name stressreacties die ter plekke plaatsvinden, zo kan bijvoorbeeld iemand een paraplu openklappen, het paard schrikt en reageert hierop. Omdat paarden vluchtdieren zijn zal deze reactie zich vaak uiten in het rennen. Na de schrikreactie wordt het paard weer kalm, het is een normale reactie voor het dier. Deze vorm van stress heeft geen invloed op de gezondheid van het dier³¹.

Chronische stress

Toestand van een dier, die optreedt wanneer relevante gebeurtenissen langdurig onvoorspelbaar en/of onbeïnvloedbaar zijn³². Chronische stress is in tegenstelling tot acute stress wel ongezond voor het paard. Dit komt omdat deze stress voor lange tijd stand houdt (zoals het woord chronisch al zegt). Bij stress gaan bepaalde hormoon- en suikerspiegels omhoog en de ademhaling en hartslag versnellen. Er wordt energie vrijgemaakt en de darmwerking neemt af. Wanneer de stress dus langdurig aanhoudt heeft dit een negatief effect op het afweersysteem. Paarden die vaak of langdurig stress ervaren zijn gevoeliger voor ziekten, lastig in conditie te houden, ze hebben kans op maagzweren en een verstoorde darmflora, wat weer tot koliek of bevangenheid kan leiden. Ook kan dit leiden tot stereotype gedrag als weven, kribbebijten en/of luchtzuigen.

Niet bij ieder paard kun je evengoed zien of hij/zij gestrest is. Het ene paard uit de stress in het veelvuldig gapen en sloom gedrag, het andere paard laat duidelijke signalen als oogwit tonen, trillen, tandenknarsen, dunne mest uitscheiden of agressief gedrag zien³³.

²⁹ MSD Animal Health (2011), stress, gevonden op 9 maart 2013 op http://static.quadiatv.com/media_v3/245/98951.pdf

³⁰ Wiepkema en Koolhaas (1993), Stress and animal welfare, [Animal Welfare](#), Volume 2, Number 3, pag. 195-218(24)

³¹ MSD Animal Health (2011), stress, gevonden op 9 maart 2013 op http://static.quadiatv.com/media_v3/245/98951.pdf

³² Wiepkema en Koolhaas (1993), Stress and animal welfare, [Animal Welfare](#), Volume 2, Number 3, pag. 195-218(24)

³³ MSD Animal Health (2011), stress, gevonden op 9 maart 2013 op http://static.quadiatv.com/media_v3/245/98951.pdf

Tabel 8 In deze tabel zijn de symptomen te lezen van stress bij paarden die onderverdeeld zijn in acute- en chronische stress. De lijst met stress gedragingen zijn afkomstig van Laarakker en Ten Napel³⁴, maar deze hebben wij zelf opgedeeld in acute en chronische stress

Acute stress	Chronische stress
• Hoge hartslag	• Stalondeugden als kribbenbijten, luchtzuigen, weven
• Snelle en oppervlakkige ademhaling, sommige paarden stoppen soms even met ademen	• Zich afsluiten, in de hoek van stal staan
• Trillen	• Agressief gedrag, snel geïrriteerd
• Oogwit zichtbaar	• Verminderde seksuele drift
• Verkrampde spieren/verkort lopen	• Onregelmatige hengstigheid
• Klapperen met de lippen	• Vermageren ondanks goede eetlust
• Tandenknarsen	• Vaak ziek
• Vaak gapen	• Schimmelinfecties en andere parasitaire infecties
• Opgetrokken neus/lippen	• Sloom
• Grote neusgaten	
• Snurken/blazen	
• Zweten	
• Likken	
• Vaak kleine plasjes	

³⁴ Laarakker, E., Napel ten, A. (2009). Stress. Educatief Centrum Alono. Gevonden op 3 maart, 2013, op <http://www.equusamie.nl/attachments/File/ACUPRESSUUR/STRESS.pdf>

Bijlage II Opgestelde brief voor de locaties + Aanbeveling van SBH

Beste manegehouder,

Wij, Vera van Ginkel en Berber Meijers, zijn bezig met een afstudeeropdracht voor Hogeschool van Hall Larenstein, richting Dieren in de Zorg en Stichting Bevordering Huifbedrijven. Deze opdracht gaat over het bevorderen van het welzijn van paarden tijdens het huifbedrijven. Wij hebben voor dit onderzoek gekozen, omdat er al veel bekend is over de positieve effecten van huifbedrijven op de mensen met een meervoudige beperking, maar weinig over het gedrag en welzijn van de paarden tijdens het huifbedrijven.

Wij zouden graag de paarden tijdens het huifbedrijven willen observeren. Hierbij willen we ook onderzoeken of er een wisselwerking is tussen de geluidsuitingen van de cliënt en het gedrag van het paard. Ook zouden wij graag het welzijn van deze paarden willen monitoren op stal door middel van een welzijnsaudit. Hierin willen we vooral aspecten meenemen zoals; huisvesting van het paard, uiterlijke gezondheid, maar ook voor wat voor andere doeleinden het paard wordt gebruikt i.p.v. huifbedrijven. Deze aspecten kunnen van belang zijn om het gedrag van het paard tijdens het huifbedrijven beter in te kunnen schatten.

Onze observaties worden vertrouwelijk behandeld en zowel u, als manege, de cliënt en iedereen die heeft meegewerkt blijven anoniem in ons onderzoek.

Graag horen wij van u of u mee zou willen werken aan ons onderzoek. Wij zullen binnen één week na ontvangst van deze brief telefonisch contact met u zoeken.

Met vriendelijke groeten,
Vera van Ginkel en Berber Meijers

Arnhem, maart 2013

L.S.;

Kwaliteitsontwikkeling van huifbedrijven is de basisdoelstelling van de Stichting Bevordering Huifbedrijven. Vanuit die hoedanigheid vragen wij uw medewerking aan een onderzoek. Dit betreft een onderzoek, dat verricht wordt door Berber Meijers en Vera van Ginkel, studenten aan de Hogeschool van Hall Larenstein, met betrekking tot een belangrijk aspect bij het huifbedrijven: het gedrag van paarden tijdens het huifbedrijven.

Onze aandacht in relatie tot huifbedrijven gaat veelal uit naar cliënten, huifbedrijvers en huifbed. Maar hoe paarden zich in relatie tot eventuele stressfactoren gedragen binnen het geheel van het huifbedrijven krijgt doorgaans minder aandacht. De onderzoeksresultaten laten mogelijk zien waar op dit gebied knelpunten liggen en hoe die kunnen worden opgelost en/of voorkomen.

Het bestuur van de S.B.H. ondersteunt, als opdrachtgever, van harte het door Berber en Vera voorgenomen onderzoek naar (stress)gedragingen bij paarden tijdens huifbedrijven. Wij verzoeken u dan ook het onderzoeksinitiatief welwillend te benaderen en deel te nemen aan het onderzoek.

Met vriendelijke groet,

Namens het bestuur S.B.H.

Albert Mund, voorzitter

Els van Lier, secretaris

Bijlage III: Uitkomsten Welzijnsmonitor Paard

Tabel 9 Op de verschillende locaties is een welzijnsmonitor afgenomen. Hieronder zijn de uitkomsten te zien van de verschillende locaties. De nummers A* tot F* staan voor de verschillende locaties die zijn bezocht tijdens dit onderzoek. I.v.m. privacy redenen zijn de namen hiervan niet genoemd.

Gezondheid		A*	B*	C*	D*	E*	F*
De uitstraling van de paarden is attent / alert ³⁵	0= Ja, de paarden reageren alert reageren met hoofd en orenspel 2= Nee, de paarden zijn suf /reageren niet.	0	0	0	0	0	0
De vacht van de paarden is glad, glanzend en aaneengesloten ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	2	0	0
De hoeven van de paarden zijn door een goede hoefverzorging niet te lang, brokkelig of ingescheurd ³⁵	0=Ja 2= Nee, de paarden hebben een te kort aan hoefverzorging (brokkelige en ingescheurde hoeven)	0	0	0	0	0	0
De mest van de paarden heeft een vaste consistentie ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
De paarden op stal hoesten niet ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	0	0	0	0	0
De paarden hebben geen neusuitvloeiing ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	0	0	0	0	0
De paarden hebben een normale ademhaling ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
De paarden hebben geen ooguitvloeiing en/of traanstreep ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	0	0	0	0	0
De paarden hebben geen verse wond ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	2	0	2	0	0
De paarden hebben geen onnatuurlijke witte haren en/of kale plekken ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	2	0	0	0	0
De paarden hebben geen beschadigde staart en/of manen ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	2	0	0
De paarden hebben een BCS van 2 of 3 ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
Gedrag							
De paarden vertonen geen onnatuurlijk gedrag of stereotypie ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	0	0	0	0	0
Het stereotype gedrag wordt niet belemmerd door bijvoorbeeld een anti-weefrek ³⁵	0=Juist 2=Onjuist	0	0	0	2	0	0
De paarden reageren niet nerveus, agressief of angstig op mensen (test uitvoeren) ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	0	0	0	0	0
Huisvesting							
De oppervlakte van de paardenstal	0= Ja	0	0	0	2	0	0

³⁵ Hogeschool van Hall Larenstein, Monitor Welzijn Paard, Versie 18 sept. 2012

is minimaal (2 x schofthoogte) ² of minimaal 10 m ² bij paarden met schofthoogte boven de 1.56m. ³⁵	2= Nee						
De hoogte van het plafond is minimaal 1,5 x schofthoogte ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
De hoogte van de drinkwatervoorziening is maximaal 0,5-0,6 x schofthoogte ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	2	2	2	0	2
De hoogte van de krachtvoervoorziening is maximaal 0,5-0,6 x schofthoogte ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	2	0	0	0	2
In de box hebben de paarden de mogelijkheid tot lichamelijk contact met soortgenoten ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
De paarden kunnen met het hoofd over de stalwand heen naar de stalgang of naar buiten kijken ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	2	0	2	0	0
Stro wordt als bodembedekking gebruikt, mits dit geschikt is voor het betreffende paard ³⁵	0= Ja 2= Nee	2	2	0	2	2	0
De kwaliteit van de bodembedekking is dusdanig dat het paard schoon, droog, zacht en voldoende isolerend kan liggen ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	2	0	2	0	0
De oppervlakte van de weide/paddock is min. 400 m ² (20x20m) en per extra paard komt daar nog 100 m ² (10x10m) bij ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
In de weide/paddock hebben de paarden mogelijkheden tot lichamelijk contact met soortgenoten ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
In de weide/paddock kunnen de paarden op een droge ondergrond staan ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
In de weide/paddock is schaduw aanwezig ³⁵	0= Ja 1= Niet de gehele dag 2= Nee	1	1	0	1	1	1
Klimaat							
De ammoniaklucht is niet te ruiken op de gang en in de stallen ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	0	0	0	0	0
De relatieve luchtvochtigheid in de stal ligt tussen de 60 en 70% ³⁵	0= Ja 2= Nee	2	2	2	0	2	2
De luchtsnelheid bij de luchtinlaat is maximaal 1 m/s ³⁵	0= Juist 2= Onjuist	0	0	0	0	0	0
Het geluidsniveau wordt als rustig ervaren ³⁵	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
Voeding							
De waterkwaliteit is goed. Het water is helder en er ligt weinig tot geen bezinksel onder in de waterbak ³⁵	0=Juist 2=Onjuist	0	0	0	0	0	0
De ruwvoer kwaliteit is geschikt voor paarden lettend op o.a. niet	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0

muf/schimmelig, niet stoffig, geen broei, geen giftige planten ³⁵							
Geschikt ruwvoer is altijd in de box aanwezig ³⁵	0= Ja 1= 3 porties 2= Nee, 2 porties	1	1	0	1	2	0
Ruwvoer wordt zo aangeboden dat het niet bevuild kan raken bijvoorbeeld in een ruif of op de voergang ³⁵	0= Ja 2= Nee	2	2	2	2	0	2
In de box is een mineraalblok aanwezig ³⁵	0= Ja 2= Nee	2	0	0	2	2	2
In de weide / paddock is altijd water en ruwvoer aanwezig ³⁵	0= Ja 1= Alleen water/ruwvoer 2= Nee	1	1	2	2	1	0
Management							
De voergift per paard is bij de boxen of in de voederruimte aangegeven ³⁵	0= Ja 2= Nee	2	0	2	2	2	0
De bodem van de bak is geschikt ³⁵	0 = Ja 1= de bodem van de bak is mul of hard 2 = Nee, de bodem van de bak is modderig, zwaar of hobbelig /bevat kuilen en gaten	0	0	0	1	1	0
In het bezit van het keurmerk stichting veilige paardensport (veiligheidscertificaat) ³⁶	0= Ja 2= Nee	0	0	2	0	0	0
De schofthoogte van beide paarden is gelijk ³⁵	0= Ja 1= Nee, minder dan 2 cm verschil 2= Nee, meer dan 2 cm verschil	0	2	0	2	1	2
De rijbak is minimaal 20x40 m. ³⁶	0= Ja 2= Nee	0	0	0	0	0	0
Tijdens de sessie verandert het paard van hand ³⁶	0= Ja 2= Nee	0	0	0	2	0	0

³⁶ SBH (2012). Toetsingskader Certificering Huifbedrijven. Klantversie 2012. Uitgave Stichting Bevordering Huifbedrijven i.sm. Federatie Paardrijden Gehandicapten

Bijlage IV: Uitkomsten van de vragenlijst op de locaties

Tabel 10 Op de verschillende locaties is een vragenlijst afgenomen. Hieronder zijn de uitkomsten te zien van de verschillende locaties. De nummers A* tot F* staan voor de verschillende locaties die zijn bezocht tijdens dit onderzoek. I.v.m. privacy redenen zijn de namen hiervan niet genoemd.

Opleiding	A*	B*	C*	D*	E*	F*
Beschikt de huifbedrijder over medische en pedagogische informatie die noodzakelijk is om adequaat met de cliënt te kunnen huifbedrijven? ³⁶	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Beschikt de huifbedrijder over een tweespan diploma? ³⁶	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja
Heeft de huifbedrijder een opleiding tot huifbedrijven gevolgd? ³⁶	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Heeft het paard ook een training gekregen voor het huifbedrijven? ³⁶	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Registratie						
Is er een dossier aanwezig binnen het bedrijf waarin de geschiedenis, ziekte en behandeling van het paard is beschreven en periodiek geactualiseerd? ³⁶	Nee	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Is er een schema/dossier aanwezig over de onderhoud en controle van het harnachement? ³⁶	Nee	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Worden fouten, ongelukken en bijna-ongelukken geregistreerd? ³⁶	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Bijzonderheden m.b.t. de voeropname wordt geregistreerd. ³⁵	Nee	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja
Arbeid						
Hebben de paarden minimaal 3 uur per dag de mogelijkheid om vrij te bewegen? ³⁵	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja	Ja
Hebben de paarden niet meer dan 3 uur arbeid per dag? ³⁵	Nee	Nee/Ja	Ja	Nee	Nee	Ja
Worden de paarden naast huifbedrijven ook voor andere doeleinden ingezet? ³⁵	Ja	Ja	Ja/Nee	Ja	Ja	Ja
Worden de paarden gewisseld van kant in het huifbed?	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja
Altijd hetzelfde koppel?	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Of wordt er gewisseld per tweetallen?	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee
Gezondheid						
Hebben de paarden wel eens last gehad van zwellingen/rugklachten?	Nee	Ja/Nee	Ja/Nee	Nee	Nee	Nee
Zijn de paarden wel eens kreupel geweest? ³⁵	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee
Voeding						
Bestaat het eten wat de paarden over de dag krijgen voor 2/3 deel uit ruwvoer?	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Worden de paarden regelmatig ontwormd? (Bij voorkeur na mestonderzoek) ³⁵	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Krijgen de paarden krachtvoer? Zo ja hoeveel en hoe vaak? ³⁵	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Is de tijd tussen voeren en arbeid min. 1	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee

uur? ³⁵						
Management						
Is het tussen 8 en 16 uur licht in de stal? ³⁵	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Heeft ieder paard zijn eigen harnachement? Is dit onderhouden en voorzien van de naam van het paard? ³⁵	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Is er een vaste menner voor het huifbed?	Nee	Ja	Ja	Ja	Nee	
Is het huifbed verstelbaar?	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Wordt het huifbed per cliënt verstelt?	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	8/7
Is er een noodrem?	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	16/10
Overige						Ja
Hoe lang zijn de paarden al op deze manege?	2 jr	1,5/4	6	4/8	10	Nee
Wat is de leeftijd van de paarden?	5/6	5/11	16/16	18/20	26/15	Ja